

שירת טבע וניצני תפיסה אקולוגית אצל חלוצי העליות הראשונות

את יכולת הזינוק של האדם ממעמקי כאב קיומו אל החדווה או הביטול העצמי. לא כן השירה החלוצית בתקופת העליות הראשונות. אלו העמידו את הטבע כראי הקיום האנושי, כמגלה, לעתים מגלה אכזרי של מגבלותיו. השירה היתה לשירה המתארת פעולה ולא זיקה. פחות מיתולוגיה פולחנית ויותר אתית - הנפתחת להוויה האנושית.

בשנות החמישים למאה העשרים כתב אחד מהעיתונים של פועלי ארץ ישראל קינה על התרחקות החקלאי מהאדמה, על השדות הרחבים הנפצעים על ידי הטרקטורים. דוד גלעד, חבר דגניה, איש העלייה השנייה כתב תשובה עצובה. איך זה יכול להיות שהגעגוע אל הטבע הוא נחלת שבועי העיר והחקלאי חי במצוקה אנושית מתמדת. אהרון דוד גורדון עמד מאחוריו ומאחורי כל שירת הטבע שהיתה לשירת העבודה.

אהרון דוד גורדון לא היה משורר, למרות ששר הרבה ורקד, אך השפעתו על השירה היתה גורלית. הן על שירתה של רחל שנבטה בתקופת העלייה הרביעית והן על שירת יעקב פיכמן, דוד שמעוני, אורבך, ונוח נפתולסקי אנשי העלייה השנייה, גם על משוררי העלייה השלישית כמו שלונסקי, לוי בן אמיתי ואחרים.

בשיר של נוח נפתולסקי שנכתב בעלייה השנייה, שיר שהולחן על ידי חברו והושר על ידי הפועלים ניכר עומק הלבטים האישיים:

תֹּחֶלֶת נַעַר הַזֵּית תָּם
עִם עֲנָנֵי זֶהָר – כְּלֶכֶם חֵלוֹם
בְּתִמֵי הָאֲמִנְתִּי הַזָּמֵן לַעֲצֹר
וְלֹא הִבְנַתִּי שֶׁהַכֵּל יַעֲבֹר
עַת הַצְּגָתִי מִכָּל עִירָם
לְשׂוֹא עֲרַגְתִּי לְבוֹא הַיּוֹם
הַיּוֹם הַגִּיעַ – זֹעֵף מִקְפִּיא
חֲנָם הוֹפִיעַ:
לֹא כְלוֹם הִבִּיא.

שיר נוסף שכתב בתקופה זו מדגיש את חיפושי הדרך:

מִסְתַּכֵּל דוֹמֵם יָרֵחַ
מִחֲרִישׁ כְּמִשְׁתַּאֲהָ: פְּרוּשָׁה דָּרָה לְאוֹרֵחַ
לְמָה הוּא תוֹעָה
וְכֹכֵב בְּדָמֵי שְׂמִימִם
כְּמִשִּׁיחַ לְנַפְשׁוֹ
אֵלֶם עֲצָב בְּעֵינָיִם
מִה פְּרוּשׁוֹ?
וַיִּתְעָה בּוֹדֵד בְּנֶשֶׁף
הַלָּה זָר לְלֵא נְתִיב
לְלֵא קֶשֶׁב, לְלֵא נִיב.

תרס"ז בחצות בין ראשון לרשון

שלמה צמח איש העלייה השנייה, סופר ואגרונום, איש הגות ומחנך הסביר לי פעם כיצד יש ללמוד את ספרו של אברהם מאפו אהבת ציון: תערוך תערוכת אמנות לקבוע מתי החל הנוף להופיע בתמונות. עד לרנסנס, טען צמח, הנוף לא מופיע, או הוא מהווה רקע רחוק ולאט לאט הוא הופך להיות גיבור ראשי. אברהם מאפו היה הסופר העברי הראשון בו הטבע הוא הגיבור. את הארץ לא הכיר אך את התנ"ך כן ומן התנ"ך הוא דלה את הנוף הארצישראלי. מול העיר המושחתת של הסמכות צייר מאפו את הטבע של הרועים שייצגו לדידו את הצדק, האהבה והחירות.

הסיפור של אברהם מאפו הוא סיפורה של ההשכלה היהודית המחפשת את דרכה בעולם ועל האדמה, אך פירושו של צמח הוא פירוש אותנטי של תחילתה של פואטיקה עברית מיוחדת נהפך התנ"ך גשר אל הטבע ואל החקלאות. בה לפתע מחפשים צמחים, ציפורים, נופים ועלילות אהבה בטקסטים שחיפשו משהו אחר. התנ"ך היה המורה לעברית ומורה לטבע, הוא היה הקריאה לחיי אהבה ודרך להתבונן בנופים. אם ההשכלה העברית חיפשה דרך לטבע ולעבודה החקלאית וביקשה להפוך את האיכרים היהודים בדרום רוסיה לגיבורי הסיכוי היהודי לפרוץ את מעגל המסחר והתלות, השירה הציונית ביקשה לעגון בנוף הארץ והספרות המקראית כדי לכונן קשרים חדשים אל הטבע, שלא יקרעו את נושאייהם מבתים ההיסטוריים.

במהלכה של העלייה הראשונה כבר גובשו ההתחלות. תיאור חיי החקלאים במושבות, לימוד העברית ולימודי הטבע, ראשית תרבות הטיולים ותיאורי העבודה. חקלאים יהודים בעולם, במיוחד הסופרים שהגיעו מבסרביה, כבר פיתחו להם פואטיקה עברית שאיננה רק של תיירים אלא של אנשים שהיו בתוך הנוף.

המפגש בין האתוס הסוציאליסטי החמור לבין שירת הטבע העלה יסודות חדשים. אורה החיים של הפועל, סבלו וחלומותיו, המפגש הפיזי עם הארץ וחומרות היחד הפכו את שירת הטבע והעלו אותה מדרגה. לעתים קרובות הטבע הארצישראלי אליו ערגו החלוצים היה טבע אותו ביקשו לרכוש לעצמם כבית, שהרי היותם עולים מהגרים עשה אותם דווקא זרים בארץ שביקשו לראותה כמולדת.

הערגה אל הטבע מופיעה לא מעט בספרות מתבוננת, התגלותית, בניסיון להרחיק את הניסיון הקיומי של האדם. היא שירה מהללת

על רקע זה ניתן להבין את סוד השפעתו של א"ד גורדון, כפי שכתב על כך אותו נוח נפתולסקי:

*

לאהרון דוד גורדון

יש אֲשֶׁר יְקַרְהוּ הַפְּלֵא
לְנוֹדָד אֲבָדוֹ שְׁבִילִים
וּפְתָאוֹם עַץ כְּבֹד צְמֶרֶת
עַל דְּרָכָו יֵט צְאָלִים.
רוּחַ מְשֻׁפֵּיִם עוֹבֵרֶת
לְהַבִּיא הַמְּיָת גְּלִים –
עַל דְּרָכֵי מוֹרָה וְרַע
לִי נִפְגַּשׁ עָמוֹס שְׁנַיִם
רַב הַסֶּבֶל וְגִדּוֹל הַדַּע
עַז הַרְגָּשׁ וְעֵינַי יוֹנִים.

בוֹדֵדִים סְבִיבוֹ נוֹעְדוּ
לְבוֹדָד בְּמוֹעֵדוֹ
הֵם הוֹעֲדוּ גַם נִפְרְדוּ
וּלְבָדוֹ הַמְּשִׁיחַ צַעֲדוּ
נְעוּרִים וְזָקְנָה נִפְגָּשׁוּ
שְׁאֵפוֹ לְשִׁכְן שְׁלוֹם
לְפַעֲמִים קָרָה –
גַּעֲשׂוּ בִּינֵיהֶם הַשְּׁלִים חֲלוֹם
אוֹר נִפְלֵא עֵינָיו הָאִירוּ
מִרְחוֹק נִגַּה אוֹרָן
מִסְתוֹרֵינִי עֵינָיו הַסְתִּירוּ
מִזְהוּ בְּהוֹ עָרוֹ.
הוּא תָּמִיד הָאִיץ לְשִׁמְחָה
לְהַמְרִיץ הִיָּה רַגְלִי
הַנְּסָה מִשְׁהוּ לְשִׁכְחָה
בְּמַעֲוֹנוֹ הִהָיָה גִיל?...
...

אהרון דוד גורדון

נוח נפתולסקי

נוח נפתולסקי היה איש שנדד הרבה שנים וחישב את צמחי ארץ ישראל. הוא שגילה את השושן הצחור. הוא היה נזיר שהיה קשור בעבותות רגש אל רחל בלובשטיין המשוררת. צמחוני אדוק שאפילו שכנע את א"ד גורדון לא להניח תפילין משום שאי אפשר להתפלל לאל באמצעות עור של בעל חי. הוא שיתף פעולה עם אגודת סיירי הצמחים החלוצית ששוטטה בארץ ופיתחה את מגדירי הצמחים ואת לימוד הבוטניקה התנכית והארץ ישראלית. אוסף צמחיו היה יסוד לאוסף הבוטני של אוניברסיטת ירושלים ואת צמחיו הוריש לאוניברסיטת תל-אביב שמעוזבונו בנתה את הגן הבוטני שלה.

מה בהגותו של אהרון דוד גורדון כל כך השפיע?

גורדון היה האקולוג העברי הראשון ובמובן מסוים חלוץ האקולוגיה בכלל. הוא לא היה איש שביקש התגלות רומנטית של הטבע וגם לא התמזגות טוטאלית עם פרטיו. הוא ראה את הטבע כמכלול גדול

שבו כל פרט מנהל דיאלוג עם המכלול השלם. לא נכנע לסמכות המקיף אלא משתלב בו על ידי עבודה. העבודה אינה פולחן המזהה פרטי עשייה המפרידים אזורים מסוימים בחיים ומקדשים אותם, אלא זהו דיאלוג של היחיד עם סביבתו הבורא גם קשרים בינו לבין זולתו. העבודה היא פעילות אנושית החושפת את הכרעת האדם לחיים המאגדים את הרגע אל הנצח. האדם חש דרך עבודתו את מחזור חייו, את מגבלות כוחו, את הפתח להכרעה מוסרית: הוא נפתח אל ההווה כדי להגיע ליצירה, לחיים. העבודה אינה כובשת את הטבע אלא משוחחת עמו. איננה מתכווצת לפרטים אלא נפתחת אל המכלול. לחיבור מיוחד זה המציא גורדון את המילה העברית חוויה - צירוף בין הוויה וחיים. העבודה היא בדיוק ההפך מתהליך של ניכור מהעולם ומהאדם.

בניגוד לביטויי זיקה לטבע שמחפשים מסתור מההווה האנושית של יחד כובל, ובניגוד למחפשים בטכנוקרטיה אפשרות של השתלטות על הטבע לטובת האדם, גורדון ביקש למצוא בעבודה בקרבו של הטבע קשר אל האנשים, מחויבות של יחידים זה לזה מתוך רצון. לא כרכיבים הכרוכים זה בזה ביחסים של סדר וכפיפות, לא כאברים המקבלים מרות של גדול על קטן אלא כשותפים שווי ערך למכלול.

בסיים בשירו של לוי בן אמיתי:

לְאָחֵי הַתּוֹלֵשׁ

אֵין שׁוֹאֵל אֲצִלְנוּ מִי אֶתְהָ, הָאֵח –
כָּרַע לְצַדִּי, כְּמוֹנֵי פֶה מִטָּה צָנַח.
מֶה טוֹב עַל אֲדָמָה עֲזוֹב הַיּוֹת,
לְחוֹשׁ חֵם קָרַקַע בְּעֵשֶׂר אֲצַבְעוֹת,
בְּרָגֶל יַחְפָּה אֶת הַרְגָּבִים לְמוֹשׁ
וּתְלֵשׁ, בְּמִלּוֹא חֲפְנִים תְּלֵשׁ.

כְּעֵנִיִּים נַעֲמָד, דְּלוֹנוּ כְּגִבְעוֹל –
אֵה אִישׁ עֵמֶל אֵינוֹ אֲבִיוֹן מִכָּל.
כְּפִינוּ נְשִׂאוֹת לְלֶהֱט חֲחֻמָּה:
לְבַרְכָתָה נִחִיל, נְכֻמָּה לְזַעֲמָה.

כְּלָנוּ גִבְעוֹלֵי שְׂדֵה וּבְבוֹא הַתּוֹר
אֵי שָׁם הַרְחַק, עַל אֲדָמָה טוֹבָה,
כּוֹרֵעַ אֱלֹהִים בְּשִׂדּוֹת תְּנוּבָה;
כּוֹרֵעַ וְאוֹסֵף מִמְּרַחְבִּים
אֶל תּוֹף חִיקוֹ בְּרַחֲמִים רַבִּים
– כְּגִבְעוֹלֵי שְׂדֵה – יָבוֹל הַדּוֹר...

